

Z dziejów powstania styczniowego na Kujawach i Ziemi Dobrzyńskiej. Praca zbiorowa pod red. S. Kalembki. Warszawa 1989 s. 231, ilustracje

Z inicjatywy Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, z siedzibą we Włocławku, ukazała się niezwykle cenna pozycja pod redakcją Sławomira Kalembki. Z tytułu precyzyjnie wynika, że jest ona poświęcona ostatniemu zrywowi narodowowyzwoleńcemu Polaków w XIX wieku - powstaniu styczniowemu. Prezentowana praca obejmuje swym zasięgiem Kujawy (przede wszystkim wschodnie) i Ziemię Dobrzyńską. W tym właśnie tkwi jej zaleta - nie ujmując nic monumentalnej pracy Stefana Kieniewicza *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983, wyd. II - przedstawia ona dzieje tego tragicznego powstania na terenie dwóch regionów historyczno-geograficznych. Były one zawsze związane z historią państwa polskiego, ale dotychczas nie doczekały się odrębnego, syntetycznego opracowania w prezentowanym temacie¹. W słowie wstępnym (s. 6) Sławomir Kalembka napisał: "... publikacja ta nie wyczerpuje tematyki...". Pomimo tego zastrzeżenia można uznać, że zapełnia ona lukę powstałą w badaniach nad powstaniem 1863-1864 roku na terenie tych dwóch regionów.

Prezentowana pozycja składa się, poza wstępem, z siedmiu części² stanowiących integralne, zamknięte całości tematyczne. Mają one następujące tytuły: cz. I - Kujawy Wschodnie w powstaniu styczniowym. Rys wybranych zagadnień - autor Sławomir Kalembka; cz. II - Powstanie styczniowe w ziemi dobrzyńskiej (1863-1864). Uwagi ogólne Mirosław R. Krajewski; cz. III - Włocławek w czasach powstania styczniowego (1861-1864). W przeddzień powstania - Tadeusz Kieloch; cz. IV - Włocławianie tamtych lat - Teresa Bojanowska; cz. V - Odbicie powstania styczniowego w materiałach źródłowych Archiwum Państwowego we Włocławku - Marianna Gruszczyńska, cz. VI - Pamiątki powstania styczniowego w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku - Elżbieta Liszka; cz. VII - Miejsca upamiętnione, związane z powstaniem styczniowym na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej - Aleksander Kociolowicz.

Wszyscy autorzy, oprócz Sławomira Kalembki, który jest historykiem na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, są "...regionalistami, mieszkańcami wschodnich Kujaw i ziemi dobrzyńskiej..." (s. 6). Miało to ogromny wpływ na ogólny obraz omawianej publikacji. Należy dodać, że prezentowana zbiorowa pozycja wyżej wymienionych autorów jest odbiciem ich referatów, które zostały wygłoszone - co słusznie zaznaczono we Wstępie (s. 6) - na sesji historycznej pt. "Powstanie styczniowe na Kujawach - w 120 rocznicę". Została ona zorgani-

zowana 13 kwietnia 1983 roku przez Włocławskie Towarzystwo Naukowe i Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku. Pozostaje jedynie niedosyt, że upłynął stosunkowo długi okres czasu pomiędzy tą sesją, a wydaniem prezentowanych na niej materiałów, które już wówczas spotkały się wśród grona licznej publiczności z żywym oddźwiękiem i zainteresowaniem.

W części I na wstępie Sławomir Kalembka przedstawił w bardzo krótkim zarysie ogólny obraz i bilans walk na ziemiach polskich objętych powstaniem. Dalej szczegółowo omówił położenie oraz geografie wschodnich Kujaw ze względu na przydatność do prowadzenia szczególnej formy walki - „wojny partyzanckiej”. Również jasno i precyzyjnie nakreślił granice prezentowanej części regionu. Zwrócił uwagę na fakt, że kongres wiedeński w 1815 roku usankcjonował rozbięcie Kujaw na dwie części. W tym miejscu należy przypomnieć Stanisława Waszaka, autora *Przewodnika po Inowrocławiu i Kujawach (Kruszwica, Strzelno, Pakość*, piszącego o dwóch ogniskach życia: Kujawach Zachodnich z Inowrocławiem, Kruszwicą, Strzelnem ciężących ku Poznaniu i Kujawach Wschodnich z Włocławkiem, Brześciem zwróconych ku Warszawie³. Rozdzielenie tego regionu nie pozostało bez wpływu na bieg powstania. W dalszej części S. Kalembka poddaje analizie siły polskie i przeciwnika. W kontekście tych ostatnich, o przewadze liczebnej i w uzbrojeniu, rozważa wszystkie za i przeciw rozpoczęciu i kontynuowaniu powstania w tym regionie. Niezwykle drobiazgowo badania nad tym tematem pozwoliły mu na przeprowadzenie periodyzacji całości walk powstańczych na Kujawach wschodnich. (s. 21). Ich natężenie było uzależnione od działań zawiązujących się partii powstańców, dowodzonych m.in. przez Kazimierza Mieleckiego, Ludwika Mirosławskiego, Leona Younga de Blankenheima, Edmunda Taczanowskiego, Edmunda Calliera. Obraz wielu bitew, potyczek niezwykle zaciętych i krwawych (nieznane epizody „bitwy o szyny”) zostały nakreślone na pozostałych 51 stronach pierwszej części tej zbiorowej publikacji. Sposób, w jaki to uczyniono, zasługuje na podziw i uznanie.

W części II Mirosław R. Krajewski, określając zasięg terytorialny Ziemi Dobrzyńskiej - odpowiednika ówczesnego powiatu lipnowskiego, wyodrębnił wiele interesujących podrozdziałów. Dla historyka - badacza tej problematyki, mieszkańca bądź miłośnika tego regionu mogą być przysłowiowym magnesem do zwrócenia baczniejszej uwagi na ich treść. Oto tytuły niektórych: „Działalność generała Zygmunta Padlewskiego”, „Udział ochotników z zaboru pruskiego w walkach na ziemi dobrzyńskiej”, „Klęska oddziału chełmińsko-pomorskiego pod Nietrzebną”, „Nastroje społeczeństwa zaboru pruskiego wobec powstania ziemi dobrzyńskiej”, „Wyprawa pułkownika Edmunda Calliera”. Ta część, podobnie jak poprzednia, zawiera różnorodne fakty, dotyczące m.in. działalności oddziału Piotra Czarlińskiego (s. 113-115),

wyprawy pułkownika E. Calliera i jej epilogu (s. 116-117), potyczek, bitew np. pod Nietrzebną (s. 108-112). Są to prawie zupełnie nieznanne fragmenty powstania w tym regionie, nie mające swojego odzwierciedlenia w dotychczasowej literaturze.

Ponadto Mirosław R. Krajewski, również i S. Kalebka, bardzo wnikliwie przedstawili ogólny obraz i stosunek społeczeństwa Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej do powstania. Szczególnie dokładnie uczynił to pierwszy z nich, nie zapominając nawet o kobietach - powstańcach.

Kolejne dwie części pióra Tadeusza Kielocha i Teresy Bojarskiej poświęcone są Włocławkowi. Słusznie stało się, że miasto to znalazło odrębne miejsce w omawianym temacie. Włocławek, jako siedziba garnizonu wojskowego oraz punkt, przez który biegła ważna linia kolejowa zaczął odgrywać dla Rosjan pierwszoplanową rolę w walce z powstaniem na Kujawach wschodnich. Wkrótce stał się centralnym ośrodkiem antypowstańczym.

Dla drugiej strony - Polaków - fakty te wpłynęły na wyeliminowanie realnych szans zdobycia Włocławka. Dlatego też m.in. miasto to stało się miejscem skazywania i wykonywania wyroków śmierci na bezpośrednio i pośrednio zaangażowanych w sprawy powstania Polaków. Te i inne sprawy, jak obraz Włocławka na tle sytuacji gospodarczej i politycznej w przeddzień powstania, jego rola w powstaniu, udział w nim Stanisława Bechiego i jego tragiczny koniec - oto niektóre wątki III części pracy.

Dodatkowo wielkie słowa uznania należą się jej autorowi za to, że podjął się niezwykle odpowiedzialnego zadania, jakim było ustalenie liczby mieszkańców Włocławka, biorących udział w powstaniu styczniowym, straconych powstańców w tym mieście oraz jego mieszkańców poległych w bitwach.

Teresa Bojarska w "Włocławianach tamtych lat" ukazuje bardzo barwnie sylwetki mieszkańców Włocławka, stanowiących zaplecze walczących oddziałów powstańczych w terenie. Opisuje m.in. niestrudzoną działalność powstańczego naczelnika miasta Leopolda Zagórskiego, lekarzy ze szpitala Świętego Antoniego oraz wielu cywilnych osób. Nie zapomina również o losach pułkownika Bartka Nowaka, niezwykle kontrowersyjnej postaci z czasów powstania styczniowego na Kujawach.

Ostatnie trzy części Marianny Gruszczyńskiej, Elżbiety Liszki i Aleksandra Kociołowicza dotyczą: zawartości Archiwum Państwowego miasta Włocławka w odniesieniu do dziejów powstania styczniowego; pamiątek z powstania, znajdujących się w Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej mającego swoją siedzibę we Włocławku; rejestru miejsc, które upamiętniają wydarzenia z lat 1863-1864 (i nie tylko) na terenie dwóch regionów - Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej. Takie zestawienie tematyczne jest bardzo praktyczne dla Czytelnika, w tym dla zawodowego badacza dziejów tego zrywu Polaków. Spełnia rolę informatora i przewodnika.

Prezentowana zbiorowa publikacja opiera się na dostępnej bazie źródłowej archiwów krajowych. Autorzy wyzyskali dokumenty i materiały archiwalne przechowywane w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym we Włocławku, Poznaniu, Płocku, Kielcach, Bibliotece Kórnickiej i Towarzystwie Naukowym Płockim. Natomiast przydatność literatury była niewielka, ponieważ wiele opracowań jedynie sygnalizowało pomocne dla tematu wątki (cz. I, przypis 4, s. 75, 76).

Wśród zainteresowanych pewne zastrzeżenia może budzić tytuł powyższej pozycji, z którego wynika, że obejmuje ona całe Kujawy. Tymczasem Czytelnik spotka się z ich częścią - Kujawami wschodnimi. Nie powinno to dziwić, ponieważ autorzy skupili się na bezpośrednich działaniach powstańczych 1863-1864 r. mających miejsce wyłącznie na tym terenie. Scharakteryzowali je częściowo w kontekście pozostałej części Kujaw, rozdzielonej kordonem granicznym. Ponadto ograniczała ich objętość publikacji oraz sam temat, który przelany na papier jest jedynie zarysem całości zagadnienia (cz. I, przypis 20, s. 77).

Mając na uwadze tekst publikacji nasuwa się pytanie, czy poprawne jest rozgraniczenie dwóch regionów, leżących tak blisko siebie. Niektórzy z badaczy skłaniają się do tego, że należy je traktować łącznie. Zygmunt Gloger w *Geografii historycznej ziem dawnej Polski* zalicza do Kujaw Ziemię Dobrzyńską. Podobnie czyni Adam Fischer (wymienia również Ziemię Chełmińską) pisząc: "...ziemia chełmińska i dobrzyńska stanowią naturalne przedłużenie Kujaw na prawym brzegu Wisły..."⁵. Odmiennie zdanie reprezentują autorzy *Przewodnika turystycznego* twierdząc, że "...ziemię kujawską otacza: Wielkopolska, najsilniej z nią związana, Ziemie Pałuków, Krajna, Pomorze, Ziemia Dobrzyńska, Ziemia Dobrzyńska oraz Mazowsze..."⁶. Roman Kukier traktuje Ziemię Dobrzyńską jako ościenny region. Do tych ostatnich poglądów przyłącza się recenzent oraz, jak z prezentowanej publikacji wynika, również i jej autorzy. Na Kujawy i Ziemię Dobrzyńską należy patrzeć z punktu widzenia różnic, a nie podobieństw tych regionów. Naturalna linia - rzeka Wisła stanowi jedną z granic Kujaw. Po obu jej stronach znajdują się różne obszary geograficzne (generalnie Kujawy są terenem wybitnie równinnym, płaskim, pozbawionym kompleksów leśnych w odróżnieniu od Ziemi Dobrzyńskiej). O tych sprawach nie zapomnieli S. Kalembka i M.R. Krajewski, co należy szczególnie podkreślić.

"Z dziejów powstania styczniowego na Kujawach i Ziemi Dobrzyńskiej" zawiera mapy z naniesionymi miejscami bitew i potyczek (opracowane przez autorów), ilustracje oraz zdjęcia wybitniejszych dowódców powstania.

Do mankamentów pracy należy zaliczyć brak ogólnego podsumowania zakończenia, a przede wszystkim bibliografii, zawierającej również i te pozycje, które jedynie nadmieniają o omawianych kwestiach oraz brak skorowidzu, przynajmniej miejscowości.

Uwzględniając wartość prezentowanej pozycji oraz wkład autorów w jej powstanie należy wystawić jej jak najwyższą ocenę. Na pewno Czytelnik potwierdzi tę opinię. Zgodzi się także z tym, że w historii "...jedynie wielkie i wyraźne kształty i godne uwagi szczegóły mają wartość: wystrzegać się należy martwej masy narracji nie do rzeczy..."⁸. Temu postulatowi odpowiada książka "Z dziejów powstania styczniowego na Kujawach i Ziemi Dobrzyńskiej" pod redakcją Sławomira Kalembki.

Witold Stankowski

PRZYPISY

- ¹ Dotychczas stosunkowo najszerzej powstanie styczniowe na Kujawach i Ziemi Dobrzyńskiej znalazło swoje odbicie w dwóch pozycjach (przedwojennych): Z. Arentowicza: *O roku 1863 na Kujawach i O Bartku Nowaku*. Włocławek 1938; Cz. Lissowskiego: *Powstanie styczniowe w ziemi dobrzyńskiej*. Płock 1938
- ² Dla potrzeb dokładniejszego przeanalizowania tej publikacji autor recenzji wyodrębnił siedem części (I-VII). Pozwala to na wyeliminowanie powtarzania poszczególnych tytułów pracy.
- ³ S. Waszak: *Przewodnik po Inowrocławiu i Kujawach (Kruszwica, Strzelno, Pakość)*. Inowrocław 1933 s. 148
- ⁴ Z. Gloger: *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*. Kraków 1900 s. 109
- ⁵ A. Fischer: *Lud Polski. Podręcznik etnografii Polski*. Lwów-Warszawa-Kraków 1926 s. 14
- ⁶ Kujawy. *Przewodnik turystyczny*. Red. J. Henneberg. Warszawa 1951 s. 5
- ⁷ R. Kukier: *Ludowe obrzędy i zwyczaje weselne na Kujawach*. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału Nauk Humanistycznych 1975 nr 17 seria C s. 7-9
- ⁸ L. Bernstein-Namierowski: *Współcześni historycy brytyjscy*. Londyn 1963 s. 35-36